

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОЧІКУВАННЯ В МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ МАЛОЇ ГРУПИ

Розгортаючи дослідження, присвячене соціально-психологічним очікуванням в міжособистісній взаємодії у групах курсантів, ми виходили з необхідності розкрити психологічний зміст та структуру поняття «соціально-психологічні очікування курсанта», обґрунтувати критерії виокремлення рівнів соціально-психологічних очікувань, з'ясувати рівні сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів першого - четвертого років навчання.

Оскільки питання соціально-психологічних очікувань особистості в навчальній групі є недостатньо вивченим, ми намагалися здійснити комплексний підхід до дослідження даного феномену на такому специфічному контингенті як група курсантів. Розв'язання поставленого завдання вимагало від нас розгляду соціально-психологічних очікувань в контексті самосвідомості особистості курсанта та міжособистісної взаємодії у групі курсантів і, що важливо, наповнення цього феномену соціально-психологічним змістом.

Під **соціально-психологічними очікуваннями** розуміємо суб'єктивні уявлення, орієнтації кожного члена міжособистісної взаємодії, які поєднують низку оцінок, самооцінок, рівнів домагань, соціальних настановлень, елементів знань, стереотипів поведінки, переконань, намірів, прагнень, що їх приймають і поділяють члени малої групи стосовно передбачуваних подій.

Соціально-психологічні очікування є однією із складових самосвідомості особистості курсанта. Одним із важливих, і в той же час складних завдань, є вивчення взаємозв'язків соціально-психологічних очікувань з такими складовими самосвідомості, як рефлексивність, самооцінка, домагання, не кажучи про такі складні інтегровані форми самосвідомості як образ Я та Я-концепція. Це вказує на те, що досліджувати соціально-психологічні очікування курсантів в міжособистісній взаємодії навчальної групи потрібно в органічному взаємозв'язку з вищепереліченими компонентами самосвідомості. Останні, в свою чергу, складають внутрішні передумови соціально-психологічних

очікувань, які інтегровані в образ Я та Я-концепцію. Зокрема Р.Бернс [1], Я-концепцію розглядає як сукупність очікувань і виокремлює такі її три функції: визначає те, як буде діяти індивід в конкретній ситуації; як він буде інтерпретувати дії інших; визначає також і очікування індивіда, тобто його уявлення про те, що має відбутися.

Таким чином, важливого значення набуває в нашому дослідженні той факт, що курсант може не тільки уявити собі, як він буде виглядати в очах інших в тій чи іншій ситуації, не тільки передбачити, якою буде реакція колег, командира, офіцерів на його вчинки, але й заздалегідь пережити їхні очікування, вказує на те, що досліджуваний нами феномен є не тільки інтелектуальним проявом самосвідомості, але й її емоційним компонентом (С.П.Тищенко).

Соціально-психологічні очікування курсанта поєднують в собі діалектичну єдність «Я» та «не-Я». Антитеза «не-Я» передбачає вивчення курсанта не лише як суб'єкта навчально-професійної чи службової діяльності, але і як суб'єкта предметно-практичної діяльності, спілкування з представниками різних верств населення, що є підтвердженням наших наукових пошуків стосовно реалізації цілісного підходу до дослідження соціально-психологічних очікувань курсанта.

З огляду на спрямованість нашого дослідження становить інтерес концептуальний підхід М.Й.Боришевського, де соціально-психологічні очікування (або очікувана оцінка) розглядаються як механізми саморегуляції поведінки. Соціально-психологічні очікування – це один із тих механізмів, який дозволяє свідому активність індивіда спрямовувати на розкриття його внутрішніх резервів і приводити їх у відповідність з умовами оточуючого середовища, заради успішного досягнення значущої мети. Саморегуляція поведінки особистості простежується в кожному елементі соціально-психологічних очікувань [2].

Соціально-психологічні очікування здатні виконувати низку функцій, а саме: посередницьку, врівноважувальну, коригувальну, регулювальну, трансформувальну. Соціально-психологічні очікування не тільки детермінують

процес саморегуляції поведінки особистості, але й завдяки соціально-психологічним очікуванням процес саморегуляції стає детермінованим, як внутрішніми утвореннями, які в інтегрованій формі складають структуру особистості, так і реальним досвідом спілкування, взаємодії з оточуючими, в результаті чого відбувається безперервний процес соціальної апробації очікувань.

З огляду на висвітлені міркування, очевидно є **теоретична актуальність** запропонованої теми.

Реалізація системного підходу до вивчення рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань вимагає виокремлення певних критеріїв оцінки їх розвитку. Такими критеріями в нашому дослідженні виступали: рівень адекватності самооцінки, рівень адекватності домагань, коефіцієнт очікувань та рівень адекватності самоочікувань. Такий підхід дає можливість створити алгоритм дослідження, **мета** якого полягала у дослідженні психологічного змісту та структури поняття «соціально-психологічні очікування курсанта», визначенні рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань, з'ясуванні психологічних механізмів впливу соціально-психологічних очікувань на процес міжособистісної взаємодії у малій групі.

Дослідження змістових характеристик соціально-психологічних очікувань курсантів вимагає від нас певного логічного структурування одержаних показників. Безумовно, соціально-психологічні очікування – це таке складне психологічне утворення, якісні характеристики якого залежать від рівня розвитку особистості курсанта, а самі очікування мають здатність формуватися, що й дозволяє нам вести мову про рівні сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів.

Рівень сформованості соціально-психологічних очікувань як інтегральної характеристики особистості курсанта визначався за такими основними критеріями: коефіцієнт очікувань (*E*), рівень адекватності самоочікувань (*A*), рівень адекватності самооцінки (*C*) та рівень домагань(*D*). Саме ці критерії є визначальними, оскільки знаходяться між собою в органічному взаємозв'язку і

здійснюють регулювальний, коригувальний, трансформувальний вплив одне на одного. Кожний з цих критеріїв виражався в трьох групах показників - від мінімального до максимального. Коефіцієнт очікувань – є одним із основних критеріїв у визначенні рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань, оскільки визначає прояви тих психологічних утворень, які, з одного боку, пов'язані з самосвідомістю особистості, а з іншого - її соціальним оточенням. На низькому рівні сформованості соціально-психологічних очікувань коефіцієнт очікувань знаходиться в межах від 0,0 до 0,25 (E_n); на середньому – 0,26 - 0,50 (E_c) і на високому рівні – 0,51 - 1,0 (E_s).

Наступним критерієм виступає рівень адекватності самоочікувань. Соціально-психологічні очікування, які спрямовані на власне Я, а саме визначення його місця, ролі, оцінного ставлення - є особливим психологічним утворенням, яке носить назву самоочікування. Рівень адекватності самоочікувань – це поєднання соціального чинника (очікуваних виборів стосовно власної персони в міжособистісній взаємодії групи курсантів) і особистісного чинника (рівня розвитку самосвідомості, рівня адекватності самооцінки, рівня домагань, сформованості власного Я). Адекватний рівень самоочікувань знаходиться в межах від -0,15 до +0,15 (A_s); завищений від +0,16 до +0,58 (A_c), занижений рівень адекватності самоочікувань від -0,16 до -0,58 (A_c); нереально завищений від +0,59 до +1,0 (A_n) і нереально занижений рівень адекватності самоочікувань від -0,59 до -1,0 (A_n).

Для характеристики рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань як компонента самосвідомості особистості курсанта ми використовували такі критерії, як рівень адекватності самооцінки та рівень домагань. Рівень адекватності самооцінки та ставлення курсанта до себе тісно пов'язані з рівнем домагань, з мотивацією та з його емоційними особливостями. Від самооцінки залежить інтерпретація придбаного досвіду й соціально-психологічні очікування курсанта стосовно самого себе та інших курсантів. Адекватна самооцінка знаходиться в межах від -0,37 до +0,37 (C_s); тенденція до завищення самооцінки від +0,38 до +0,89 (C_c), тенденція до заниження

самооцінки від $-0,38$ до $-0,89$ (C_c); самооцінка неадекватно завищена від $+0,9$ до $+1,0$ (C_n) і самооцінка неадекватно занижена від $-0,9$ до $-1,0$ (C_n).

Рівень домагань особистості курсанта – це досить стабільна індивідуальна якість, яка характеризує: по-перше, рівень складності завдань, що обираються, по-друге, вибір суб'єктом мети чергової дії залежно від переживання успіху або невдачі у попередніх діях, по-третє, бажаний рівень його самооцінки. Адекватність домагань вказує на відповідність висунутої мети і можливостей курсанта. Для визначення рівня адекватності домагань ми використовували такі стандарти: помірний рівень домагань знаходиться в межах від $+1,0$ до $+2,99$ (D_e), високий – від $+3,0$ до $+4,99$ (D_c), низький рівень домагань від $-1,49$ до $+0,99$ (D_c); рівень домагань нереально високий в межах від $+5,0$ і більше (D_n) і нереально низький від $-1,5$ та нижче (D_n).

Для якісної і кількісної обробки даних нам необхідно було здійснити кількісне вираження показників критеріїв соціально-психологічних очікувань. Високим показникам (E_e, A_e, C_e, D_e) присвоювалося 3 бали, середнім (E_c, A_c, C_c, D_c) – 2 бали і низьким показникам критеріїв (E_n, A_n, C_n, D_n) відповідно 1 бал. Різне поєднання показників давало значення балів від чотирьох до дванадцяти. Низький рівень сформованості соціально-психологічних очікувань знаходиться в межах від 4 до 7 балів, середній рівень від 8 до 10 балів і високий рівень – це 11 і 12 балів за сумарною кількістю показників.

Виокремлені критерії та їх показники рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань у різному поєднанні мали місце у різних респондентів. Виходячи із цього, кожен курсант досліджуваної вибірки був віднесений до певної групи, що вможливило вирізнення трьох рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів. Їх якісно-кількісна характеристика представлена у табл.1.1.

Таблиця 1.1

Розподіл курсантів за рівнями сформованості
соціально-психологічних очікувань

Рівень	Якісна характеристика основних проявів	Кількість досліджуваних, %
Високий	<p>Чітко орієнтуються у соціально-психологічних очікуваннях інших стосовно себе, тобто самоочікуваннях, високий рівень розвитку соціальної рефлексії, здатність адекватно сприймати і відображати плин подій курсантського життя. Самооцінка адекватна і функціонує як основний механізм саморегуляції особистості.</p> <p>Помірний та високий реалістичний рівень домагань поєднується з переконливістю в цінності своїх дій, в прагненні до самоствердження, в відповідальності, в корекції невдач за рахунок власних зусиль, в наявності стійких життєвих планів. Здатні аргументовано висловлювати власну точку зору, вміють відстоювати її, навіть якщо вона не збігається з думкою інших авторитетних осіб. Налаштовані на успіх, розраховують свої сили і вміють співвіднести свої зусилля з цінністю досягнутого. Вміють прогнозувати перебіг подій, розраховувати варіанти виходу із скрутного становища, якщо таке мало місце.</p>	<p>10,0%</p> <p>(19 курсантів)</p>
Середній	<p>Добре орієнтуються у соціально-психологічних очікуваннях інших стосовно себе, володіють більш-менш чіткими уявленнями про очікуваний перебіг подій. У більшості випадків мала місце адекватна самооцінка, хоча були зафіксовані прояви завищеної самооцінки. Усвідомлення своїх сильних сторін, себе як цінності, дещо переважає над здатністю критично оцінити ситуацію і прийняти єдине правильне рішення. Схильні в деякій мірі недооцінювати себе, свої досягнення. Має місце як низький, так і високий рівень домагань. Низький залежить багато в чому від настановлень на невдачу. Високий реалістичний рівень домагань поєднується з переконаністю в правильності своїх суджень, дій, вчинків. Присутній значний рівень конвергентності конативних проявів. У міжособистісній взаємодії і спілкуванні проявляють здатність іти на компроміс, вміють узгоджувати власні інтереси з інтересами інших.</p>	<p>80,5%</p> <p>(153 курсанти)</p>

Низький	<p>Недостатня орієнтація у соціально-психологічних очікуваннях інших стосовно себе. Присутня нечіткість, уривчастість, розмитість. Володіють наближеними уявленнями про варіанти очікуваних виборів своїх одногрупників. Часто мають місце ситуації з неадекватною самооцінкою, як завищеною, так і заниженою. Переважає ставлення до себе як до самоцінності. Високий нереалістичний рівень домагань супроводжується фруструванням, вимогливістю до оточуючих.</p> <p>Особи з таким рівнем домагань іпохондричні і відчувають труднощі в реалізації власних життєвих планів. Неадекватний рівень домагань приводить до дезадаптивної поведінки, неефективної спільної діяльності, до труднощів в міжособистісній взаємодії. Занижений рівень домагань викликає пониження мотивації, невпевненість і глобальну боязнь труднощів. У міжособистісній взаємодії орієнтуються на себе, власні думки, наміри, інтереси, нехтуючи інтересами інших курсантів. Схильні дещо переоцінювати себе, свої інтелектуальні та фізичні можливості. Переважають мотиви уникнення невдач. Втеча від розв'язання конфлікту переважає над прагненням досягнути взаєморозуміння.</p>	<p>9,5% (18 курсантів)</p>
---------	--	--------------------------------

Всього брало участь у дослідженні 190 курсантів всіх чотирьох курсів, від першого до четвертого. На кожному курсі відповідно по дві групи.

Якісний аналіз представлених на рис.1.1 даних дозволяє констатувати, що у досить значної кількості курсантів (80,5%) переважає середній рівень сформованості соціально-психологічних очікувань, високий рівень у 10,0% курсантів і 9,5% курсантів знаходиться на низькому рівні сформованості соціально-психологічних очікувань.

Ми охарактеризували рівні сформованості соціально-психологічних очікувань: низький, середній і високий. А тепер порівнюємо показники рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів окремого курсу із досліджуваною вибіркою і з'ясуємо причинно-наслідкові зв'язки їх кількісних і якісних характеристик.

Порівняння показників рівнів соціально-психологічних очікувань першокурсників (рис.1.2) і досліджуваної вибірки (рис.1.1) свідчить про те, що високі значення низького рівня соціально-психологічних очікувань - явище цілком закономірне. Це пояснюється тим, що першокурсники ще не достатньо вивчили одне одного, триває адаптація до навчально-виховного процесу у вищій школі, залишає свій відбиток специфіка даного вузу, регіону.

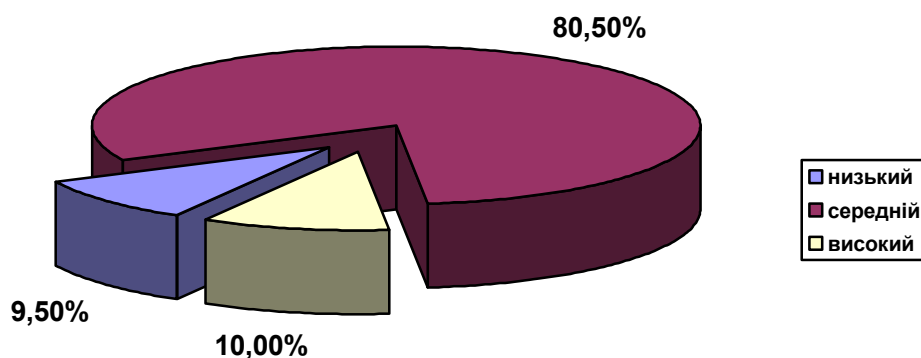

Рис.1.1. Розподіл курсантів досліджуваної вибірки за рівнями сформованості соціально-психологічних очікувань

Нові форми і методи навчально-виховної роботи (конспектування лекцій, опанування категоріальним апаратом навчальних дисциплін, службова мова тощо) потребують значних вольових зусиль з боку першокурсників. У групі першокурсників відбуваються значні соціодинамічні перетворення кількісного характеру. Сприйняття особистості на перших етапах є однією з найбільш складних проблем. Як показали результати соціально-психологічних досліджень, значна частина першокурсників володіє лідерським потенціалом. Тому підпорядкування одному із них – в одному випадку вибраному колегіально, а в іншому взагалі призначеному начальником курсу, викликає настороженість і властиве юнацькому віку критичне ставлення та негативізм. Сплетіння командних, статутних та неофіційних міжособистісних взаємин, складає змістовий бік службової діяльності. Взаємини із сержантами того ж взводу носять неординарний характер. Сержанти є однією із командних ланок даної системи і в той же час вони, як і курсанти, є підлеглими. На перших етапах взаємини між ними носять агресивний характер, що особливо виразно виступає у вербальному плані.

Соціально-психологічні очікування курсанта зумовлюються індивідуально-психологічними особливостями його особистості. Соціально-психологічні очікування є регулятивним компонентом самосвідомості будь-якої особистості. Рівень соціально-психологічних очікувань – це рівень регулятивної спроможності особистості курсанта. Це динамічні і змістові параметри тих соціально-психологічних прогнозів, які здійснюються сотні разів в міжособистісній взаємодії впродовж дня.

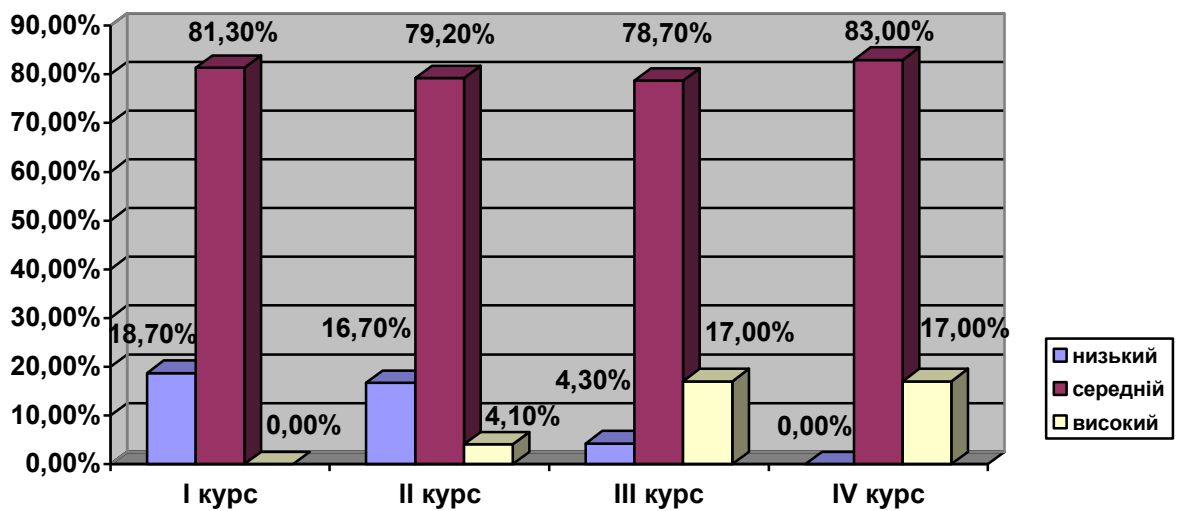

Рис.1.2. Порівняння показників рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів першого - четвертого років навчання

Порівнявши показники рівнів соціально-психологічних очікувань курсантів другого року навчання і досліджуваної вибірки (рис.1.1.), приходимо до висновку, що високі показники низького рівня соціально-психологічних очікувань явище цілком закономірне. Це можна пояснити тим, що у даних респондентів актуальним є процес персоналізації. Цей процес має місце в основному на другому курсі і зумовлюється ретрансляцією навчально-виховного процесу, що й допомагає курсантам усвідомити себе як цінність.

Винятково важливим моментом у процесі індивідуалізації другокурсників є прагнення курсанта бути ідеально представленими перед своїми товаришами по службі. Здійснюється діяльнісна трансляція своєї індивідуальності, інтенсифікується пошук осіб в групі, які можуть забезпечити оптимальну персоналізацію [4, с.91]. Процес персоналізації пов'язаний з

проблемами взаємин «особистість-колектив». Це своєрідний елемент егоцентричності особистості. Ця егоцентричність негативно позначається на рівнях соціально-психологічних очікувань курсантів другого року навчання. Наступним важливим аргументом є той факт, що вкінці першого і впродовж другого курсу в групах переважають соціодинамічні процеси кількісного змісту. Підтвердженням цього є не тільки часті зміни командирів взводів та відділень, але й утворення та розпад діад та тріад.

Порівнявши показники рівнів соціально-психологічних очікувань курсантів третього року навчання і досліджуваної вибірки (рис.1.1), приходимо до висновку, що показники третього курсу всіх рівнів соціально-психологічних очікувань значно кращі, що цілком закономірно. Це можна пояснити тим, що у курсантів третього року навчання стабілізується статусно-рольова ієрархія групи, набувають якісного рівня показники ціннісно-орієнтаційної єдності групи як колективу, мають місце певні групові норми, звичаї, традиції. Ці всі соціально-психологічні чинники позитивно впливають на рівень сформованості соціально-психологічних очікувань курсанта.

Аналіз показників рівнів соціально-психологічних очікувань курсантів четвертого року навчання і досліджуваної вибірки (рис.1.1) показує, що показники четвертого курсу найкращі. Це можна пояснити тим, що у курсантів четвертого року навчання, порівняно із загальною вибіркою, стабільні діадні та тріадні взаємини, стала статусно-рольова ієрархія групи, сформовані певні показники ціннісно-орієнтаційної єдності групи як колективу, апробація міжособистісних взаємин впродовж тривалого терміну, сформовані групові норми, звичаї, традиції. Це впливає позитивно на рівень сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів. Впродовж останнього семестру випускного курсу мають місце дестабілізаційні прояви в міжособистісних взаєминах курсантів.

Вивчення психологічних особливостей рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань курсантів чотирьох років навчання дозволило зробити наступні висновки:

- курсанти відрізняються одне від одного рівнями сформованості соціально-психологічних очікувань, тому у контексті нашого дослідження ми виокремили три рівні сформованості соціально-психологічних очікувань: низький, середній та високий;

- оскільки ми розглядаємо соціально-психологічні очікування, як складову самосвідомості особистості курсанта та феномен міжособистісної взаємодії у групі курсантів – критеріями сформованості соціально-психологічних очікувань були, відповідно, - самооцінка та рівень домагань курсанта з одного боку, а з іншого – коефіцієнт очікувань та рівень адекватності самоочікувань;

- вивчення змістових характеристик рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань на всіх вікових етапах проходження навчально-професійної та службової діяльності курсантів, дало можливість збагнути краще психологічний зміст соціально-психологічних очікувань, виокремити особливості взаємозалежності міжособистісної взаємодії та соціально-психологічних очікувань курсантів.

Проведене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми соціально-психологічних очікувань у групі курсантів. Зокрема, потребує подальшого теоретичного вивчення та експериментального дослідження тендерний аспект соціально-психологічних очікувань у контексті міжособистісної взаємодії, мало вивченими залишаються соціально-психологічні очікування лідера групи курсантів, що становить перспективу наших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие «Я» концепции и воспитание: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 422с.
2. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис... в форме науч. докл. д-ра психол. наук: 19.00.07. – 1990. – 77с.
3. Тищенко С.П. Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості // Психологія. Вип. 15. Респ. наук.-метод. зб. – К.: Радянська школа, 1976. – 148с.
4. Социальная психология / Под ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1987. – 224с.